

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНТУЇЦІЇ Л. ШЕСТОВА І ЇХ СУЧАСНІ ПРОЕКЦІЇ

В аспекте исследования мировоззренческих интуиций Л. Шестова осуществлен анализ видения им реалий европейского мира и его будущего. Раскрываются особенности понимания украинской национальной идеи и задачи ее практической реализации. С позиции адогматической логики, представляющей собой неординарные схемы мышления, анализируются современные проекции шестовских интуиций.

Ключевые слова: интуиция, европейский мир, украинская национальная идея, адогматическая логика.

In the aspect of studying Shestov's intuitions the European world realities and of its future are being analyzed. The peculiarities of understanding of the Ukrainian national idea and the tasks of its practical realization are being disclosed. From the point of view of adogmatic logic which includes non-ordinary schemes of mentality, the modern projections of Shestov's intuitions are being analyzed.

Keywords: intuition, the European world, the Ukrainian national idea, adogmatic logic.

В умовах сучасного філософського критицизму і пошуку світоглядних альтернатив звернення до думок таких неординарних мислителів, як Л. Шестов, дуже актуально.

Ця стаття присвячена подальшому розробленню концепції європейського адогматизму, яку ми започаткували в таких публікаціях, як „Адогматизм, що атакує”, „Античний скептицизм як висхідна форма європейського адогматичного мислення” [див.: Мультиверсум, 2006, №№ 52, 53] та ін.

Метою дослідження є виявлення потужного креативного потенціалу шестовського адогматизму і застосування його для аналізу реалій сьогодення. Це в першу чергу стосується його інтуїції щодо сучасної йому Європи та її майбутнього.

У літературі запропоновану тему ще не розроблено, і в площині адогматизму це здійснюється вперше. Окремі аспекти філософії Л. Шестова висвітлено в публікаціях Л. М. Морєвої, Ю. В. Кушакова, С. В. Таранов та ін.

Для Л. Шестова інтуїція була органічною складовою філософського мислення, це підтверджує його думкою про те, що „людині притаманно вірити в краще наперед, до доказу протилежного”. Те, як філософ сприйняв лютерівське *sola fide* (лише вірою), свідчить про його здатність відкривати в собі потужні духовні джерела інтуїції, котрі стали творчими витокami для індивідуально-особливої, автономно наявної екзистенціальної філософії.

Для людини, яка прагне мислити по-філософському, інтуїція стає ментальним виміром „третього роду пізнання”, як про неї висловлювався Спіноза. Вона відкриває шлях творчого заглиблення „від адекватної ідеї яких-небудь атрибутів Бога до адекватного пізнання сутності речей” [Спіноза Б. Етика, ч. V. Теорема 25]. Л. Шестов

такий шлях пройшов від ідеї *sola fide*, яка предикатно і атрибутно належить ідеї Бога, до свого власного розуміння буття – буття між необхідністю, яку він ненавидів і намагався подолати, і можливістю – можливістю неможливого, яка потенційно містить у собі екзистенційне напруження падіння і зростання людини, душевного зламу і катарсису, пошуку сенсу життя і його втрати, останньої можливості перетнути межу існування, за якою небуття стає буттям смерті.

Інтуїція неможлива без напруженої концентрації думки навколо хвилюючого питання, її спрямованості на сутність проблеми, без домінантної інтенції. В коло такої мислєдїяльностї Л. Шестова потрапила європейська тематика, тобто його філософські роздуми про мотиви, уподобання, сподівання, життєві прагнення людей тогочасної Європи. Проте філософ звертався і до загальнолюдських цінностей, але ж знову-таки в європейському контексті та в широкому порівняльному змісті російської дійсності.

Та це і не дивно. Л. Шестов досить довгий час жив і працював у самому центрі Західної Європи, що й наклало контрастний відбиток на стан його душі, на формування мислення. Слід зауважити, що вчений сприйняв європейську культуру на світовому рівні, тому він мав всі підстави сказати, що „навіть ті, хто вклонявся Заходу, ніколи по-справжньому не розуміли, не хотіли розуміти його” [1, с. 176].

Л. Шестов „не вклонявся Заходу” – він у ньому жив, працював, спілкувався з людьми свого часу, був європейським громадянином. Отже, він не був „спостерігачем здалеку” і мав право на порівняння світів Заходу і Сходу.

Із всіх творчих напрацювань мислителя найбільший інтерес для нашого суспільства можуть становити ті, які в разі відповідного переусвідомлення їхнього значення для нинішніх реалій допоможуть українству посісти гідне місце серед європейської спільноти (не слід забувати про київський період життя Л. Шестова, який мав досить сильний вплив на формування його творчої особистості).

Заглиблення в інтуїтивну сферу шестовських уявлень про європейський „дім” (метафора „дім без печі й даху”, яку філософ вживав для позначання ситуації незавершеності, має для нас не лише образотворчий сенс – є нагода уважніше поглянути на власну національну ідею, стан її ідейно-теоретичної та практичної невизначеності) доцільно розпочати з попередження про те, що „західноєвропейські ідеї набували у нас завжди фантастичного характеру” [1, с. 176].

Це відчуття мало у Л. Шестова не тільки історичне підґрунтя (наші очікування на зовнішню допомогу майже завжди перевершували реальність), а й було підкріплене поміченими ним ментально-філософськими розбіжностями в ставленні до свого існування нашої людини і людини західної: „Європеєць усі сили свого розуму й таланту, усі свої знання, усе своє мистецтво спрямовує на те, щоб зробити себе і все своє оточення можливо менш оголеним, природним, оскільки природне – в Європі про це і не сперечається ніхто – потворне і страшне. Не тільки витончені мистецтва, навіть наука і філософія в Європі інстинктивно обманюють і цим виправдовують своє існування” [1, с. 176–177].

А ось як виглядає суспільно-буденна екзистенція в нашому світі: „Ми озираємося, потягуємося, протираємо очі, ми хочемо насамперед вирішити, що робити і як робити, і тільки потім почати жити. І вирішити не як-небудь, не на

підставі уривчастих, неповних, взятих в інших, знань, а власним досвідом, власним розумом. Традицій ми не визнаємо” [1, с. 175].

Таке узагальнювальне порівняння має свою проекцію і на індивідуальному рівні буття: „Західна людина сподівається тільки на себе і тільки на себе. Вона твердо переконана, що якщо не допоможе сама собі, то ніхто їй не допоможе” [1, с. 174].

Останнім часом в українському суспільстві намагаються дотримуватись такого погляду на проблему євроінтеграції, яка б засвідчила в свідомості людей той факт, що між європейцями і „нами” більше спільного ніж відмінного, тож і увагу треба приділяти загально-спільному, а не частково-відмінному.

Але якщо визначити загальнолюдське буття, використовуючи афоризм Л. Шестова, як „бездонну вічність”, то „ми хочемо щедрою рукою зачерпнути із бездонної вічності все ж таки обмежене – долю європейського міщанства” [2, с. 43].

Отже, наше прагнення до європейської спільноти „коштуватиме” українській нації певної частини її менталітету, тієї частини, яка відрізняє „нас” від „них” саме через розбіжність філософії можливостей. І ці можливості можуть мати досить складні духовні виявлення, які в інтуїтивному передчутті Л. Шестова виглядають моральною поступкою „один одному” у своїх чеснотах: „Наша довірлива правдивість, як і європейська риторика, опинилась „по той бік” істини і помилки. Молодий Схід і старий Захід тільки терплять нав’язану істиною обмеженість і по можливості намагаються відчепитись від неї – перший, проігнорувавши її існування, другий, пристосувавшись до неї” [1, с. 178].

Зрозуміло, якщо, „наша довірлива правдивість” символізує українську відкритість і толерантність, а „європейська риторика” – демократію, свободу слова, діалог культур у західному суспільстві, то в такий спосіб „ми” і „вони” обрали власні ідеї існування своїх світів, з яких народи плекають, обирають і відстоюють свої національні ідеї – екзистенції. Тоді чому ці ідеї можуть опинитися „по той бік” істини і помилки (якщо не обману!)? А тому, що будь-яку національну ідею слід розглядати як «примушувальну істину».

Отже, щоб об’єднатися навколо національної ідеї (та і взагалі навколо будь-якої ідеї), треба, щоб люди визнали цю ідею, вона „змушує” себе визнати і, тим самим, стає „примушувальною істиною”. І тоді можливі два варіанти державного устрою, який виконує функції механізму „примусу” до національної ідеї: перший – демократичний устрій, коли за змістом істина-ідея збігається з реальністю життя, в якому кожна людина реалізується без обмежень на власні особистісні можливості, а єдиним чинником „примусу” виступає обрана індивідом екзистенція, що експліцитно чи імпліцитно наявна в національній ідеї як спосіб або стиль існування в суспільстві, у світі; другий – тоталітарний устрій, коли істина-ідея є „глибокою брехнею” у вигляді ідеологічного фальшування, яка змушує людей зрікатися власної екзистенції заради ілюзії загальної мети (чинники примусу – моральні й фізичні – набувають тотального значення, придушуючи саму можливість самовиявлення особистості й ставлячи державне над людиною).

В історії людства чимало прикладів, коли національна ідея спрацьовувала як на демократію, так і на тоталітаризм, на розвиток нації або ж на її пригнічення [3]. На

превеликий жаль, українська нація залишається без чітко сформульованої національної ідеї. Але ж кожний українець має право промовити будь-де в світі гідне „Ми – з України!”, а вже потім надати можливість філософам, соціологам та політологам розмірковувати про „духовність, незалежну державу, соборність...”.

І тут Л. Шестов міг би нам докорити через те, що ми нібито не помічаємо реальності сучасного світу: „Європа давно вже забула про чудеса: вона далі ідеалів не йшла; це у нас до сих пір продовжують сплутувати чудеса з ідеалами, ніби ці два поняття, які нічого спільного між собою не мають, були цілком однозначними. Але ж навпаки: саме через те, що в Європі перестали вірити в чудеса і зрозуміли, що все людське завдання зводиться до устрою на землі, там почали знаходити ідеали і ідеї” [1, с. 60].

Українське ж „чудо”, у яке повинні були всі повірити, полягає в романтичній зачарованості „архаїчним буттям минулого”, котре ніби й справді надавало нації її виключності, обраності у світі. Потяг до історії – це природне явище в суспільстві, яке обирає власний шлях розвитку. Але тепер це вже стало зрозумілим, перш за все, треба було врахувати сучасні координати перебування країни в цивілізованому просторі (адже нашу історію у нас ніхто не відбирав, а от „гру на випередження” своїх можливостей ми програли), де позиціонування серед успішних націй світу завжди потребує історичної миті, згуртованості суспільства, мобілізації всіх наявних ресурсів. Цього не сталося. Надто довго ми „озиралися”, „потягувалися”, „протирали очі” та вирішували, що робити і як робити! У той час як *saagre diem* (лови мить – лат.) – європейець вже два тисячоліття це знає, ми ж до цих пір впевнені, що чого-чого, а часу в нас аж надто... Йому (європейцю – *В. П.*) відміряно відомий, обмежений час: якщо він не встигне проспівати свою пісню, вона так і залишиться недоспіваною” [1, с. 174].

Згаяний час у національному становленні не відновлюється і не повертається. Весь світ перебуває в стані „цивілізаторського нетерпіння” (Блюменберг), намагаючись надолужити втрачений час на війни, революції, національно-визвольну боротьбу і т. д. Та й нам історія відвела обмаль часу на здійснення сучасного національного проекту. Тупцювання між Сходом і Заходом є втратою можливості відтворити себе як націю і означає повернення до маргінального стану євразійського прошарку з гіркою „втіхою” в міркуваннях „як було, як могло б бути і як не стало”.

Дивлячись на Захід, „ми почали все, що бачили і чули про успіхи в західній культурі, тлумачити по-своєму”. Наша уява „малювала чудеса: загальне щастя, безмежна свобода, рай, крила тощо. І що нездійсненнішими були марення, то охоче приймали їх за дійсність” [1, с. 60].

Але треба визнати, що на загальному історичному фоні ті успіхи, які ми маємо в радикальній перебудові держави й суспільства, хоча і дісталися нам досить важко, проте відкрили для нації принципово нові можливості розвитку. Якщо говорити словами Л. Шестова, то „ми піддалися і в короткий час величезними дозами проковтнули те, що європейці приймали протягом століть” [1, с. 60].

То хіба це не прояв „можливості неможливого”? Аби національна ідея як мета нашого існування не перетворилася на парадоксальне телеологічне виправдання

обмеження національного поступу в світі, треба усвідомити актуальну потребу у філософії можливостей, яка може з'явитися як наслідок творчого опрацювання адогматизму Л. Шестова.

Отже, сталося так, що сучасний європейський світ відкривається нам майже аутентичним уявленням Л. Шестова. Можливо, це випадковість, можливо, пророчі марення, а можливо, і інтуїтивна пролонгація у часі видіння майбутнього Європи: „Із майбутніх суджень про сучасну Європу: дивною картиною поставала Європа ХІХ, ХХ століть. Християнство після Лютера вироджується в мораль – обірвавши всі зв'язки, які поєднували людину з Богом. Разом з раціоналізацією релігії і все життя набуло площинно-раціонального характеру... Найпримітніше, що ця доба не тільки не помічала своєї незначущості – а пишалася собою. Людям того часу здавалось, що ніколи ще людство не вносило так багато в загальну скарбницю всесвітнього духовного багатства. Тепер, звісно, ми посміхаємося їхній наївності, але якби з'явився тоді будь-хто, хто дозволив би собі зневажливо відгукнутися про основи сучасної культури, його негайно оголосили б аморальним або посадили в божевільню... І взагалі в ті часи люди змушені були завжди обманювати й лицемірити, так що нерідко найсвітліші голови, узрівши помилки своєї доби, прикидалися тими, хто вірує в науку і мораль, щоб тільки уникнути осуду суспільної думки” [1, с. 103].

Та ось вже маємо початок ХХІ століття. З'являється площинна модель глобалізованого світу (людина завдяки Інтернету може існувати й діяти в площинно-горизонтальних, неієрархічних або, як зараз кажуть, „трансверсальних” вимірах – освіта, пошук місця роботи, саме виконання роботи, дозвілля тощо – практично все буття здійснюється в інформаційній площині (мережі)).

Отже, Л. Шестов, узрівши феномен „раціоналізації” релігії і всього життя, зміг інтуїтивно зрозуміти і передбачити його наслідки: християнство, яке перейшло в якість традиційної моралі, вичерпало себе („потрібно шукати нового Бога”), і „люди змушені обманювати й лицемірити, прикидатися тими, хто вірує в науку і мораль”. Дехто з користувачів Інтернету заявляє, що в його тенетах вже зустрічався з віртуальним „богом” і навіть спілкувався з ним...

Нас може зацікавити інший аспект шестовської інтуїції: чи може вона стати витоком для застосування металогічної форми герменевтики філософських текстів мислителя з метою отримання з більш глибоких семантичних прошарків зовсім нових смислів, які відсутні на „поверхні” текстових фрагментів, а тому їх і не можна сприйняти під час першого прочитання? З огляду на складність філософських конструкцій і побудов нарративних структур творів Л. Шестова таке формулювання проблеми дослідження його спадщини має сприяти відкриттю „несподіваного Шестова”, так би мовити, „по той бік істини“, з існуванням якої він не завжди погоджувався.

Такий підхід до філософії мислителя містить в собі поради самого мислителя: „не нехтувати логікою”, тобто не завжди мати її „на другому плані”, бо „відкидати логіку як засіб, як один із засобів набуття пізнання було б нерозважливо” [1, с. 102].

Логіка адогматизму Л. Шестова – це перш за все неординарні схеми мислення,

які забезпечували йому опозиційність до загальноприйнятої культури філософування.

Таким чином, існують логіко-інтуїтивні підстави для герменевтично-адогматичного тлумачення і вищенаведеного тексту, у якому Л. Шестов змальовує картину майбутнього Європи. Ключовою фразою у ній є висловлювання стосовно причини духовного занепаду західного суспільства: „Християнство після Лютера вироджується в мораль – обірвавши всі зв'язки, які пов'язували людину з Богом...”.

Але ж це відбувається і зараз (у сучасній Європі), тому що потім (після виродження релігії в мораль) настане час, коли і християнська мораль вичерпає себе (бо ж зв'язки людини з Богом обірвано), а тому подальша трансформація християнства в мораль стане неможливою. То в чому справа? А справа полягає в тому, що Бог унеможливив минуле (заперечив його, бо що ж то була за віра, яка вичерпала себе при тому, що Бог вічний і безмежний?!.) Але ж без минулого немає і майбутнього – така ціна втрати віри.

Приблизно так маємо розуміти Л. Шестова з погляду адогматичної логіки: це відбувається зараз тому, що потім воно може зовсім не відбутися. Тут ми вбачаємо своєрідну інверсію шестовської думки про унеможливлення того, що вже було, тобто мислення філософа здатне інвертувати уявний стан речей (власне, чого б не могло бути) і через інтуїцію узріти реальність (адже воно таки сталося). І це аж ніяк не суперечливість і не парадокс – це вміння мислити „від протилежного”, надавати думці зворотного напрямку, це є зворотна інтенціональність, яка дозволяє сприймати світ у „віддзеркаленому зображенні” подій і явищ.

Далі Л. Шестов продовжує: „Разом з раціоналізацією релігії і все життя набуло площинно-раціонального характеру”. Та інакше і не могло бути, бо „в ті часи люди змушені були завжди обманювати й лицемірити, прикидатися тими, хто вірує в науку і мораль”.

Але ж якщо б цього не сталося зараз, то саме тому, що потім, у майбутньому, воно б обов'язково відбулося. Отже, йдеться про фаталізм, який для Л. Шестова не залишився непомітним: він обов'язково стає реальністю, коли розум божеволіє, мораль перетворюється „на помсту”, а віра покірливо зникає в небутті. Фаталізм спіткав радянську імперію, Євросоюз відчуває фатальну загрозу з боку тероризму, адже ніхто не зможе відмінити або заперечити тезу: це існує тому, що воно обов'язково колись має зникнути. Тут не місце для діалектики причин і наслідків, тут діє адогматизм: якщо розум втрачає свої права, то його місце посідає антирозум, і мислення набуває алогічності, непослідовності, збурює звичне і визнає фаталізм.

Джерелом сучасного фаталізму падіння світу в „прірву глобалізації” є не ідеологія тероризму (яка лише підбурює до фатальних дій), а вражаюча „сліпота” людства, через яку воно не хоче „узріти помилки своєї доби”: дві світові війни, „холодна війна”, „антитерористична війна”, „глобалізація” як витончена форма постнеоколонізації світової економіки, „антиглобалізм” як засіб світової дезінформації в питанні „хто є хто?”, божевільна ідея встановлення нового світового порядку рах амерісана... І, незважаючи на всі ці „цивілізаційні провалля”, людям того часу здавалось, що ніколи ще людство не вносило так багато в загальну скарбницю всесвітнього духовного багатства.

Постає питання: що ж саме такого неперевершеного зробило сучасне людство, щоб людина пишалася своєю духовністю, своїм розумом? Чому ж тоді Л. Шестов змушений був тему трагедії перетворити на „філософію трагедії“?!

„Тепер, звісно, ми посміхаємось їхній наївності, але якби з’явився тоді будь-хто, хто дозволив би собі зневажливо відгукнутися про основи сучасної культури, його негайно оголосили б аморальним або б посадили в божевільню”, – так розмірковував мислитель [1, с. 159], звісно, добре знаючи про середньовічну інквізицію, цензуру всіх часів, репресії більшовизму і просте замовчування тих, хто думав не „як всі”. Тоталітаризм ХХ століття, американський експансіонізм довели всьому людству, що „зло сили і сила зла” завжди знаходять собі жертви для виправдання „сучасної культури” (влади і порядку).

Отже, годі „насміхатися наївності”! Укотре історія дає зрозуміти людині, що заради вільного й мирного існування на планеті треба або змінити свою сутність, або ж відмовитись від цього спотвореного світу ціною свого буття, сприйнявши нове мислення, заради якого Л. Шестов обрав долю „одинокого філософа”. І зважитись урешті-решт на принцип *sola fide*, який допоможе досягнути логіку адогматизму: це не існує тому, що воно колись буде існувати – про бажаний світ слід не мріяти, його треба творити, і якщо він ще не існує, то лише тому, що людство ще не сягнуло межі, за якою майбутнє стає дійсністю. Європейський світ для української дійсності є „прийдешнім з майбутнього”, але, як говорив Л. Шестов, „все що завгодно може виникнути із усього що завгодно”. Повірити в це замало, потрібна ще відповідальність за долю нації, але поки що ми йдемо на межі історичної мети і фатальності її втрати.

Література:

1. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности: Опыт адогматического мышления. – Л., 1991.
2. Игнатенко Н. Христианизированный неоплатонизм как принцип европейской культуры // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 7-8.
3. Котвицький А. А. Національна ідея та роль соціальних наук в її реалізації // Людина. Філософ. Гуманіст: Треті Шинкаруківські філософські читання: Збірник наукових праць. – Житомир, 2006.